

Карчевський Микола Віталійович,

доктор юридичних наук,
проректор Луганського державного університету
внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка,
(м. Сєверодонецьк, Україна)

Арланова Олена Дмитрівна,

курсант Луганського державного університету
внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка
(м. Сєверодонецьк, Україна)

**«ЯК ДІЗНАТИСЯ, ЧИ ПРАЦЮЄ ПРАВО?», АБО КРИМІНАЛЬНО-
ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ В КОНТЕКСТІ
ДАНИХ ОФІЦІЙНОЇ СТАТИСТИКИ**

З позицій прагматичної парадигми кримінальне право розглядається як система норм, яка існуючими в ньому та використовуваними ним засобами здатна визначати й легітимізувати право державної влади та спеціально уповноважених державних органів на застосування найбільш жорсткого насильства [7, с. 6]. При цьому воно має завжди розглядатися як *ultima ratio* державних можливостей впливу на значні негативні події в суспільстві. Застосування кримінального права є завжди видатковим. Видатки мають не лише матеріальний характер. Вони також виявляються і в криміналізації суспільства, певних демографічних та соціально-культурних наслідках. Тому оптимальний стан кримінального права, такий, якого слід досягати, визначається його відповідністю до реальних соціальних потреб, відповідністю соціальних видатків на його реалізацію до значимості та захищеності охоронюваних благ [7, с. 3].

Кримінально-правове регулювання здійснюється на двох рівнях – нормативному (законодавчому, правотворчому) та індивідуальному

(правозастосовчому), тобто включає як законотворення, так і правозастосування [11].

Ураховуючи зазначене, ефективним (у контексті прагматичної парадигми) кримінально-правове регулювання є тоді, коли обсяг фактичних соціальних витрат на його реалізацію відповідає обсягу необхідних соціальних витрат, зумовленому законотворчою та правозастосовною діяльністю у сфері кримінально-правового регулювання. Отже, ефективними законодавчими рішеннями у сфері кримінально-правового регулювання слід вважати такі, які забезпечують баланс соціальної значимості охоронюваних благ та обґрунтованого обсягу необхідних соціальних видатків, а саме того обсягу видатків, який держава та суспільство можуть виділити на забезпечення кримінально-правового регулювання. Ефективними рішеннями на правозастосовному рівні кримінально-правового регулювання слід вважати такі, які прийняті відповідно до чинного законодавства та вимагають здійснення соціальних витрат, що відповідають небезпечності конкретного вчиненого злочину.

Фактичний стан речей у заданому контексті можна описати наступним чином: спостерігається інфляція кримінальної правотворчості при зростанні злочинності та зростаючих видатках суспільства на підтримку реалізації кримінального закону. Це не тільки національна проблема. Зоран Стоянович, досліджуючи ситуацію в Сербії та світі, формулює проблему кримінально-правового експансіонізму, коли «репресивні прагнення оформились у цілісну, закінчену концепцію, що послідовно реалізується в рамках чинного законодавства» [12, с. 67]. Автор звертає увагу на те, що зростанню репресивності сприяє прихильне ставлення громадян до каральної діяльності держави, «здається, що до жодної функції влади суспільство не відноситься настільки некритично, як до покарання» [12, с. 67]. Своєю чергою кримінально-правовий експансіонізм, можливо, є «побічним результатом нездатності суспільства серйозно обговорювати та розв'язувати соціальні, економічні та політичні проблеми» [12, с. 68].

Так, дотепер немає чіткого та прозорого розв'язання задачі визначення балансу між суспільними ресурсами, які можуть бути задіяні для забезпечення кримінально-правового регулювання, та визначеним законом об'єктом кримінально-правового регулювання. Завжди активно обговорюється бюджетний процес та обсяги фінансування правоохоронних структур. Дуже складне та багаторівневе завдання. Однак розв'язується воно, головним чином, на основі достатньо спірного підходу: які витрати були попереднього року. У такий спосіб тільки консервуються проблеми матеріально-технічного забезпечення, «каменіє» неефективне використання ресурсів кримінально-правового регулювання, немає прозорої відповіді на питання, наскільки ефективно витрачаються гроші, як немає й підходу до прогнозу нематеріальних видатків, пов'язаних із використанням кримінального закону тощо.

Ці проблеми потребують нових форм розв'язання. Суспільно-політичний дискурс має оновитися якісно новими аргументами. Одним із можливих шляхів є використання статистичних методів.

Тут доречно звернутися до історії розвитку медицини. Американський лікар Томас Льюїс у роботі «The Youngest Science»[2] згадує, що в 30-ті роки ХХ століття років ефективних медичних процедур не існувало. Лікування здійснювалося за принципом «трьох П»: проносне, паліативне, плацебо. Сіддгартха Мукерджі[10] зазначає, що подібний стан речей змусив провідних лікарів того часу працювати з позицій так званого «терапевтичного нігілізму». Вони визнавали, що актуальна медицина не лікує, а пацієнти приходять до лікарень швидше вмирати, ніж одужувати. Для того, щоб мати можливість змінити ситуацію, основні зусилля необхідно фокусувати на класифікації та категоризації, збиранні якомога більшої кількості даних щодо перебігу захворювань. Такий підхід виявся результативним: уже через десять років почали з'являтися методи ефективного лікування, які ґрунтувалися на раціональних підставах.

Наступний приклад - відома проблема з американськими військовими катапультами. Вони були смертельно небезпечні, оскільки розраховувалися на середні розміри пілотів. Ліквідувати помилку стало можливим тільки після збору великого обсягу інформації. Усіх пілотів перевірили на відповідність середнім розмірам, закладеним у розрахунки катапульти. З'ясувалося, що такого пілота, який би відповідав усім значимим для катапульти розмірам, не існує. Більше того, одним із головних висновків дослідження був такий: будь-яка система, розрахована на середню людину, приречена на провал[4].

До чого ці приклади? Злочин - це аварія. Використовуючи закон, ми намагаємося висмикнути людину з асоціального піке. Проте, через розгляд усіх людей як середніх, конкретна особа, до якої застосовується так звана кримінально-правова "катапульта", з великою вірогідністю зазнає таких "ушкоджень", які виключають можливість її повернення до нормального соціального буття.

Кримінально-правове регулювання не ефективне. Науковому дискурсу бракує раціональних аргументів для виправлення ситуації. Найбільш перспективний шлях розв'язання проблеми – збір та аналіз даних, використання сучасних технологій для збору, класифікації, постійної актуалізації надвеликих обсягів інформації. Раніше були представили окремі результати

нашого дослідження: автоматизована система аналізу інтенсивності санкцій In Context[5] та візуалізація даних щодо обліку кримінальних правопорушень[6].

Для продовження дослідження ми використали наявні у вільному доступі звіти Державної судової адміністрації та Генеральної прокуратури за 2018 рік, а також дані щодо реєстрації кримінальних правопорушень у Запорізькій області за 2018 рік. Інфографіку про результати нашого дослідження ми представили у презентації з вільним доступом.

Перш за все, слід звернути увагу на особливості термінології, що використовується для нормативного регулювання кримінальної статистики. Так, відповідно до Положення про порядок ведення Єдиного реєстру досудових розслідувань до загальної кількості облікованих, у звітності кримінальних правопорушень не включаються правопорушення, за якими кримінальні провадження закрито через відсутність події кримінального правопорушення або відсутність у діянні складу кримінального правопорушення (п.п. 1 або 2 ч.1 ст. 284 КПК). Отже, є різниця між «облікованим» кримінальним провадженням та «зареєстрованим». Через те щорічні звіти Генеральної прокуратури щодо *облікованих* кримінальних правопорушень, представлені на офіційному сайті у вільному доступі, не дозволяють отримати уявлення про структуру рішень щодо всіх *зареєстрованих* проваджень.

Для того, щоб отримати такі дані, нами було здійснено аналіз проваджень, зареєстрованих у Запорізькій області. Подальше порівняння розподілу облікованих проваджень у даному регіоні з даними щодо України в цілому дозволяє вважати дані щодо зареєстрованих проваджень репрезентативними, тобто такими, на підставі яких можна роботи оцінки в масштабах усієї країни щодо структури рішень по зареєстрованих провадженнях.

Отже, серед усіх зареєстрованих проваджень близько 50 % закриваються на підставі п.п. 1 або 2 ч. ст. 284 КПК, приблизно біля 20 % направляються до суду з обвинувальним висновком, щодо решти (близько 30 %) - не прийнято

рішення на кінець року. Зазначимо, що частка проваджень, у яких прийнято рішення про закриття за відсутністю складу або події злочину, свідчить про істотну проблему ефективності діяльності правоохоронних органів. Чи можна вважати ефективними витрати на них, якщо майже в 50 % випадків звернення громадяни отримують відповідь про відсутність події або складу злочину?

Наступні висновки зроблено на підставі аналізу статистичних звітів Генеральної прокуратури та Державної судової адміністрації:

- 1) якщо справа розглядається в суді – вірогідність засудження 76 %, виправдання – 0,1 %, закриття провадження – 23 %;
- 2) закриття провадження відбувається через таке: відмову прокурора або потерпілого від обвинувачення – у 50 %, примирення – у 13 %, дійове каяття або смерть обвинуваченого – у 8 % відповідно;
- 3) з наявних у 2018 році в КК 935 заборон 494 не використовувалися судами жодного разу (52,8 % «мертвих» норм);
- 4) у разі засудження з вірогідністю 40 % винного буде звільнено від покарання з випробуванням або буде призначено штраф (у 27 %), або позбавлено волі (у 17 %);
- 5) у структурі облікованих правопорушень переважають злочини проти власності (62 %)(серед засуджених осіб 55 % засуджено за злочини проти власності);
- б) за крадіжку, грабіж, розбій, шахрайство засуджено 98 % від усієї кількості засуджених за злочини проти власності.

Подальша деталізація отриманих даних ускладнена системним чинником – недосконалістю організації кримінальної статистики. Саме тому головний висновок цієї роботи та відповідь на поставлене нами питання стосується не аналізу ефективності кримінально-правового регулювання на підставі даних офіційної статистики, а можливості такого аналізу. *Слід визнати, що наявна статистична інформація не дає можливості робити обґрунтовані висновки щодо стану кримінально-правового регулювання; дані*

щодо обліку правопорушень та судового розгляду не можливо інтегрувати; їх аналіз є обмежено ефективним.

По-перше, ми вже звернули увагу на різницю понять «обліковане провадження» та «зареєстроване провадження». Через те, що вільний доступ надається тільки до кількості проваджень, по яких у звітному періоді не прийнято рішення про закриття на підставі п.п. 1 або 2 ч. 1 ст. 284 КПК (облікованих), неможливо дати відповідь на надважливі питання. Головні з них такі: яким є відображення злочинності в повідомленнях до правоохоронних органів про вчинені правопорушення? Які особливості структури рішень, що приймаються правоохоронними органами залежно від первинної кваліфікації? Як впливає реформа правоохоронних органів на розподіл рішень по зареєстрованих провадженнях?

По-друге, одиницею виміру у звітах Генеральної прокуратури є кримінальні провадження. Своєю чергою, звіти Державної судової адміністрації стосуються кількості осіб, щодо яких прийняте те або інше рішення (засудження, виправдання, закриття провадження тощо). Причому облік проваджень організовано тільки за номерами статей, тоді як дані у звітах Державної судової адміністрації подаються за частинами статей Особливої частини КК. До того ж, навіть якщо умовно порівнювати кількість проваджень та кількість осіб, відносно яких прийняте судове рішення, залишається відкритим питання про рік реєстрації провадження. На слайді 22 ми спробували візуалізувати таке порівняння. У відсотках зображено відношення кількості проваджень, направлених до суду з обвинувальним актом, до кількості засуджених осіб. Наявність позицій, у яких таке відношення перебільшує 100 % не є помилкою. Справа в тому, що в судах протягом року розглядалися не тільки ті провадження, що були обліковані у звітному періоді. Виділити такі провадження на підставі оприлюднених статистичних даних також неможливо. Маємо ситуацію, коли малоймовірно прослідкувати рух кримінальних проваджень.

По-третє, щодо спроби прослідити інтенсивність призначених покарань. На слайдах 28-31 подається візуалізація даних звіту Державної судової адміністрації щодо суворості призначених покарань у вигляді позбавлення волі. Як можна пояснити призначення за злочин, передбачений ч. 1 ст. 185, покарання більше 3-х років позбавлення волі (50 випадків), а за злочин, передбачений ч. 2 ст. 185, – більше 5-ти (116 випадків)? Аналогічні питання щодо покарань, призначених за шахрайство. Чому за умов відсутності в санкції ч. 1 ст. 190 позбавлення волі, воно призначалося 12 разів? Чому коли санкція ч. 2 ст. 190 передбачає покарання у вигляді позбавлення волі до 5 років, більше покарання призначалося у 8 випадках? Відповідь на ці питання криється у недосконалості обліку даних про покарання, призначені за сукупністю злочинів та сукупністю вироків. При цьому просто відкинути дані про покарання, що перевищують максимум санкцій, теж неможливо. На слайді 32 представлено дані про частки таких судових рішень. Вони явно перевищують кількість встановлених нами випадків призначення покарання більше санкції. Отже, маємо ситуацію, коли дані про покарання, призначені за одиничний злочин, додаються до покарань, призначених за сукупністю. Чітко виділити останні не видається можливим. У результаті неможливо оцінити наскільки інтенсивне покарання призначається за вчинення конкретного одиничного злочину. Крім цього, обмежена користь статистичних даних щодо призначених покарань пов'язана також із формою звіту. Так за окремими позиціями накопичуються дані про призначення позбавлення волі терміном на 1 рік, понад 1 рік – до 2 років, понад 2 роки – до 3 років, понад 3 роки – до 5 років, понад 5 років – до 10 років, понад 10 років – до 15 років, понад 15 років – до 25 років. За таких умов, якщо санкція, наприклад, передбачає покарання від 5 до 10 років, дослідити розподіл інтенсивності призначеного покарання неможливо.

Зрозуміло, що необхідно вдосконалювати систему інформаційно-аналітичного забезпечення кримінально-правового регулювання. Наразі

наведено далеко не вичерпний перелік вад чинної системи обліку статистичної інформації. Разом із цим, варто звернути увагу на головні світові тренди.

Кримінальна юстиція розглядається зараз як одна з найперспективніших сфер застосування сучасних інформаційних технологій. Уже існують Legaltech проекти, у межах яких штучний інтелект досліджує чинну юридичну практику[3]. Активно ведеться дискусія щодо впровадження алгоритмів оцінки кримінального ризику (criminal risk assessment algorithms). Останні вже використовуються деякими судами для прийняття рішень щодо визначення виду покарання, доцільності перебування у в'язниці до суду, суворості вироків. Теоретично це зменшує упередженість, оскільки судді приймають рішення на основі обробки даних, а не власних, можливо, суб'єктивних, переконань. Притім постає надзвичайно важливе питання: через те, що базою для алгоритму є прийняті раніше рішення, він (алгоритм) може посилювати й увічнювати упередження, генерувати ще більшу кількість упереджених даних для подальших циклів ще більш упереджених рішень[1]. Наприклад, якщо перед суддею особа з невеликим доходом, алгоритм із дуже великою вірогідністю буде радити застосувати ув'язнення до суду. Наступного разу в подібній ситуації алгоритм буде ще категоричніший, іншого – ще й ще... . Очевидно, розв'язання проблеми не в копіюванні чи побудові комп'ютерного римейку звичного для традиційної юстиції прецедентного підходу. Перспективним тут вбачається розширення кількості аргументів, що використовує суд. Технології штучного інтелекту та великих даних здатні вивести класичні юридичні вимоги об'єктивності, повноти та всебічності судового розгляду на принципово новий рівень[9]. Наприклад, наскільки б змінився процес призначення покарання, якби на момент винесення вироку були доступні для автоматизованого аналізу всі рішення в подібних справах за кілька останніх років, і класифіковані за великою кількістю ознак. Людство наближається до розв'язання такої одвічної проблеми кримінально-правового регулювання як призначення ефективного покарання, використовуючи Big Data. Збір та аналіз якомога більших обсягів

даних щодо призначених покарань, психометричних характеристик злочинців, особливостей їх посткримінальної поведінки тощо здатен кардинально змінити ситуацію.

Отже, для того, щоб мати можливість забезпечити ефективне кримінально-правове регулювання та не залишатися осторонь світового наукового дискурсу, необхідно мати достатню кількість та якість даних. Паралельно із вдосконаленням національного кримінального законодавства має бути створена принципово нова система збору даних про стан кримінально-правового регулювання. Необхідним є якісно інший рівень накопичення даних щодо застосування закону та його впливу на поведінку засуджених.

Пропонуємо долучатися до дискусії про створення комплексної системи інформаційного забезпечення кримінально-правового регулювання. На нашу думку, система має складатися з таких елементів.

Законодавство. Необхідно оперувати базою даних усіх законів про кримінальну відповідальність із розподілом за редакціями, чіткою вказівкою часу набрання (втрати) чинності, перехресними посиланнями тощо.

Наукова інформація. Через брак комунікації практичних працівників та дослідників робота останніх використовується недостатньо ефективно, тому доступність «в один клік» матеріалів наукових досліджень, систематизованих за нормами кримінального законодавства, здатна забезпечити підвищення ефективності правового регулювання. Крім того, за даними нашого дослідження, відсутність зацікавленості в результатах відповідних наукових досліджень суб'єктів законодавчого рівня кримінально-правового регулювання, на думку 74 % експертів, чинить на нього негативний вплив. Потреби української громади, виявлені в процесі наукових досліджень, не отримують представлення на рівні законотворчої роботи. Актуальною проблемою є відновлення позицій української науки в кримінально-правовому дискурсі[8].

Зареєстровані кримінальні провадження. Ключовою позицією оновлення цього напрямку інформаційного забезпечення кримінально-правового регулювання має стати відхід від надання тільки звітів. Сучасні технології дозволяють надавати вільний доступ до деперсоніфікованих даних. За умови реалізації такого підходу можливим стане аналіз статистичних даних різного ступеня складності. Організація реальної взаємодії інститутів громадянського суспільства та правоохоронців також перестане обмежуватися тільки імітаційними формами.

Реєстр судових рішень. Без сумніву, чинний Державний реєстр судових рішень є важливим та надзвичайно потужним інструментом сучасних наукових досліджень. Водночас необхідною є його інтеграція з обліком кримінальних правопорушень.

Реєстр осіб, що притягалися до кримінальної відповідальності. Сьогодні надзвичайно складним завданням є дослідження ефективності застосованих кримінально-правових засобів з позицій подальшої поведінки засуджених. Для забезпечення оперативного виконання таких завдань означений реєстр має бути інтегрований з обліком кримінальних правопорушень та реєстром судових рішень.

Система інформаційного забезпечення адміністративно-правового регулювання. Важливою складовою ефективного кримінально-правового регулювання є аналіз площі його поля з використанням даних про суміжні види правового регулювання. Найбільш очевидний приклад – визначення дрібного викрадення чужого майна. За умови, що крадіжка представляє собою левову долю всього, чим займається кримінальна юстиція, не існує чітких раціональних аргументів щодо меж між цим злочином та адміністративним правопорушенням, передбаченим ст. 51 КпАП. Чому різниця визначається на рівні 0,2 неоподатковуваних мінімуми? Яка частка облікованих крадіжок у розмірі 0,3, а яка – 0,18? За таких умов показник 0,2 набуває значення «регулятора» злочинності. При цьому такий «регулятор» може активно використовуватися для політичних маніпуляцій. У той же час, наявність у

вільному доступі відповідних статистичних даних здатна забезпечити пошук раціональних рішень означеної проблеми.

Реалізація наведених пропозицій дозволить здійснити раціоналізацію кримінально-правового дискурсу, забезпечить можливість робити дійсно аргументовані оцінки якості законодавства та практики його застосування.

Використані джерела:

1. Hao K. AI is sending people to jail—and getting it wrong. MIT Technology Review. 21.01.2019. URL : <https://www.technologyreview.com/s/612775/algorithms-criminal-justice-ai/>
2. Lewis T. The Youngest Science: Notes of a Medicine-Watcher, NY, Viking Press, 1983. 270 p.
3. McMullan A.I. Judges: The Future of Justice Hangs in the Balance. Medium. 14.02.2019. URL : <https://medium.com/s/reasonable-doubt/a-i-judges-the-future-of-justice-hangs-in-the-balance-6dea1540daaa>
4. Rose T. When U.S. air force discovered the flaw of averages [Electronic resource] / Todd Rose // Thestar.com. – 16.01.2016. – Mode of access: <https://www.thestar.com/news/insight/2016/01/16/when-us-air-force-discovered-the-flaw-of-averages.html> (Переклад: Роуз Т. Когда BBC США осознали изъян со средними числами [Электронный ресурс] / Тодд Роуз // Geektimes.ru. – 6.03.2016. – Режим доступа: <https://geektimes.ru/post/272196/>)
5. Автоматизована система аналізу інтенсивності санкцій <https://sites.google.com/view/in-context/>
6. Візуалізація даних щодо обліку кримінальних правопорушень <https://youtu.be/GkKTTyKzA0Q>
7. Жалинский А. Э. Уголовное право в ожидании перемен: теоретико-инструментальный анализ. Москва : Проспект, 2008. 400 с.
8. Карчевський М. В. Big Data та ефективність кримінально-правового регулювання. Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. 2018. № 3. С. 83-90.
9. Карчевський М. В., Кудінов А. С. Ефективність кримінально-правового регулювання в Україні : інформаційно-аналітичні матеріали за результатами опитування експертів / МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка. Сєвєродонецьк : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2016. 44 с.

10. Мукерджи С. Закони медицини : нотатки на полях невизначеної науки / Сіддгартха Мукерджи. Харків : Vivat, 2017. 93 с.
11. Наден О. В. Теоретичні основи кримінально-правового регулювання в Україні : монографія / Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». Харків : Право, 2012. 266 с.
12. Стоянович З. Концепция уголовно-правового минимализма в современных условиях. *Вестник Кемеровского государственного университета*. Серия: Гуманитарные и общественные науки. 2018. № 1. С. 66–73.
13. Стрельцов Є. Л. Доктринальне визначення необхідних «збудників» процесів криміналізації та декриміналізації, педалізації та депеналізації. *10 років чинності Кримінального кодексу України: проблеми застосування, удосконалення та подальшої гармонізації із законодавством європейських країн* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 13–14 жовт. 2011 р.) / редкол. : В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Харків : Право, 2011. С. 78–82.